

LITERATUUR:

Bouwman, B. E. Passaloecus. De Levende Natuur XXXIII 1928, 208.

Bischoff, H. Biologie der Hymenopteren 1927, pag. 55.

Maréchal. Éthologie des Trypoxylon. Bull. et Ann. de la Soc. Ent. de Belgique. LXXVI, 1936, 386.

Missiehuis Bredascheweg 204, Tilburg, Juli 1944.

Over *Scarabaeus sacer* L.

door

C. DE JONG.

Toen ik in No. 256 van de E. B. het artikeltje van den Heer T. O. van Kregten over de gedragingen van den mestkever *Geotrupes stercorosus* Scriba las, werd ik herinnerd aan een artikel van Dr. H. C. Jelgersma: „Bijdragen tot de kennis van de symbolische beteekenis van de *Scarabaeus sacer*”, 1942, Jaarbericht No. 8 van het Voor-Aziatisch-Egyptisch Gezelschap Ex Oriente Lux, p. 608, pl. 31¹⁾. Het zou interessant zijn om het heele artikel in de E. B. op te nemen, doch, waar dit te veel plaats zou vergen, wil ik het in uittreksel onder de aandacht van de entomologen brengen. In ieder geval kunnen zij, die zich speciaal voor dit onderwerp interesseeren, het oorspronkelijke artikel raadplegen (met literatuur-opgave).

De Heer Jelgersma gaat eerst na, hoe de *Scarabaeus* bij verschillende schrijvers, Erman, Wallis Budge en Wiedemann, in zijn symbolische beteekenis in den Oud-Egyptischen godsdienst wordt geïnterpreteerd. De eerste van deze auteurs beschrijft de symboliek: Chepre, de zonnegod, rolt de zonnescijf voort, zooals de *Scarabaeus* den mestbal. Op de afbeeldingen heeft de kever den mestbal tusschen de voorpooten liggen. De *Scarabaeus* wordt dan gebruikt als symbool voor Chepre. Volgens Wallis Budge zou Chepera beteekenen „roller”, volgens dezelfde beschouwing. Hij geeft er echter bij op, dat de kever een mestbal maakt, er een ei in legt en dezen bal vervolgens met de achterpooten²⁾ naar een zonnige plaats rolt, waar het ei door de zon wordt uitgebreed. Wiedemann stelt de levenswijze van het dier op een nog andere wijze voor. Het ♀ legt een ei in mest, maakt daar een bal van en rolt dezen naar een van te voren gemaakten kuil. Naderhand zou hieruit de jonge kever weer naar buiten komen. Volgens Wiedemann zouden de Egyptenaren tot den volgenden gedachtengang zijn gekomen naar aanleiding van het aanschouwen van de zoo juist beschreven handelwijze: Er zouden slechts ♂ kevers zijn, die uit door hen zelf geproduceerde (en bevruchte) eieren jongen voortbrachten, die in wezen aan hen gelijk waren en uit dien hoofde hun eigen toekomstig Ik waren. Op deze wijze stelt dit dier het zich steeds vernieuwende leven voor, vervolgens ook de 's avonds ondergaande en 's morgens opkomende zon, en tenslotte wordt dit beeld ook overgebracht op den gestorven en begraven mensch, die weer in zijn oude gestalte herrijst uit de omwindselen van de mummie. De naam van den kever „heperer”, welke met „heper” (= worden, scheppen) samenhangt, zou deze gedachte ondersteunen (zie echter ook Bodenheimer 1928, verderop geciteerd).

De biologische gegevens betreffende *Scarabaeus sacer* L. blijken in de Egyptologische literatuur onderling nogal te verschillen en bij verder onderzoek op het gebied van de biologische literatuur blijkt, dat ook daar de auteurs er verschillende meening op na houden, doch bovendien, dat de levenswijze van het dier veel ingewikkelder is, dan door de Egyptologen werd aangenomen. Verder bleek bij dit onderzoek, dat slechts enkele auteurs hun betoog op eigen waarnemingen deden berusten, terwijl andere steeds een sprookje van elkaar overnamen. Tot de eerste groep behooren Blanchard, Mulsant en Fabre, tot de tweede Brehm in zijn verschillende uitgaven (reeds vanaf 1869) en recenter hetzelfde verhaal, doch verkort, in „Het dier in zijn wereld” (1938). Van al deze beschrijvingen blijkt die van Fabre (*Souvenirs entomologiques*) de meest volledige en betrouwbare te zijn en daar de soort, waarbij Fabre zijn waarnemingen deed, dezelfde is, welke in Egypte algemeen voorkomt, de echte *Scarabaeus sacer* L. (vgl. André Janssens, *Monographie de Scarabaeus et genres voisins*. Mém. Mus. Roy. Hist. Nat., 1940, pp. 52, 53), zijn zijn beschrijvingen in dit verband van groot belang. Zeer kort komt het verhaal van de levenswijze op het volgende neer. In het voorjaar maakt de kever een mestbal, rolt dezen en vergroot hem door er steeds mest aan toe te voegen. De kever zit hierbij op den mestbal. Is de bal groot genoeg (varieert tusschen een okkernoot en een sinaasappel in grootte), dan versleept de kever dezen om hem vervolgens te begraven. Bij het transporteren houdt de kever den mestbal met de achterpooten vast en duwt den bal achteruit loopend

voort. Dit is dus niet de positie, welke in het begin van dit artikel geschetst wordt, nl. de kever, die den mestbal vóór zich uit duwt. (Wanneer een tweede kever zich met het transport bemoeit, nl. den mestbal wil rooven, dan grijpt hij den bal met de voorpooten vast, doch loopt dan achteruit om den bal in eigen richting te verplaatsen). De mestbal, die aldus gevormd is, bevat geen ei. De kever begraaft zich er mee, niet zeer diep. Gedurende één à twee weken verblijft het dier onder den grond en leeft van de mest (de kever begraaft zich soms mee in dezelfde ruimte en dan leven de kevers samen van den mestvoorraad). Daarna komt hij weer boven, vliegt wat rond, waarna zich de geschiedenis soms nog eenige malen gedurende de maanden Mei en Juni herhaalt. Vervolgens verblijft hij eenige maanden onder den grond om in den heetsten tijd koelte te vinden. In het najaar komt hij weer boven om voor de voortplanting te zorgen. Daarvoor wordt een mestbal ter plaatse gemaakt in een kamertje aan het eind van een \pm 30 cm lange gang, in welken bal dan het ei wordt gelegd. Het volgend voorjaar komt hieruit dan de jonge kever.

In de Egyptologische literatuur zijn enkele feiten verkeerd geïnterpreteerd, waardoor een geheel verkeerde voorstelling wordt gewekt.

Bij De Buck (1939, De Godsdienstige opvatting van den slaap, inzonderheid in het oude Egypte. Med. en Verh. EOL, No. 4) worden fraaie en juiste afbeeldingen gegeven, doch ook als voorbeeld van „den kever, welke den mestbal voor²⁾ zich uit rolt”. Zooals we hierboven zagen, doet de kever dit niet, doch duwt achteruit en wanneer twee kevers zich met één mestbal bezig houden, duwt de één en trekt de ander, beide in achterwaartsche richting. Bij de Egyptenaren werden nooit twee kevers met één mestbal afgebeeld. De vraag doet zich nu voor, wat de Egyptenaren hebben afgebeeld. Jelgersma oppert hier de veronderstelling, dat het rollen van den mestbal is uitgebeeld. Fabre vermeldt uitdrukkelijk, dat bij het rollen de kever op den bal zit. De Egyptenaren konden in hun techniek deze situatie niet anders uitbeelden dan naast elkaar, d.w.z. den mestbal aan het kopeinde van den kever. In verband met andere voorbeelden in de Egyptische kunst lijkt dit aan Jelgersma zeer waarschijnlijk. De gevolgen echter van deze wijze van afbeelden waren zoodanig, dat niet alleen de Egyptologen, doch ook biologen schreven over „den kever, die een mestbal voor zich uit rolt, zooals op de bekende Egyptische afbeeldingen is voorgesteld”!

Uit de levenswijze van den *Scarabaeus*, die volgens Jelgersma door de Egyptenaren waarschijnlijk wel goed is waargenomen, zijn zij tot de parallel gekomen met eigen leven, dood, begrafenis, mummietoestand en wederopstanding, waarbij de pop van den kever met den mummietoestand zou overeenkomen, waaruit het dier tot wederopstanding komt. Eén en ander zal er toe geleid hebben, dat de *Scarabaeus* niet alleen als symbool voor Chepre geldt, doch ook als opstandingssymbool en als zoodanig werd hij geplaatst o.a. op de plaats van het hart op de borst van de mummie. Volgens Wiedemann is *Scarabaeus sacer* L. het symbool van vernieuwing en opstanding en Jelgersma's overzicht draagt bij om dit te ondersteunen.

Jelgersma vestigt dan nog de aandacht op een kleine bijzonderheid in het leven van den *Scarabaeus*, juist in verband met de zg. coffin texts en teksten in het Egyptisch doodenboek, nl. het eten van mest tijdens het verblijf onder den grond. Uit genoemde teksten blijkt dat het als gewoonte werd aangenomen in de onderwereld te leven van mest en urine. De doode heeft hiervan een afschuw en verzet zich er tegen. De goden vragen hem ten slotte, waarvan hij dan wil leven. Een verband zou gevonden kunnen worden in de mogelijkheid, dat de Egyptenaren den *Scarabaeus* hebben waargenomen tijdens zijn ondergrondse orgiën. Het zou voor hen een bevestiging zijn van hun opvatting omtrent het verblijf in de onderwereld.

De Buck (zie boven) merkte op, naar aanleiding van zijn verklaring over de beteekenis van den hoofdstut als amulet, dat de versiering daarvan zinrijk bleek en samenhang met de fundamentele gedachten over het ontstaan aller dingen. Het amulet paste harmonisch in een geheel van theologische bespiegelingen, die wereld en menschen omvatten. Hij noemde dit als een voorbeeld van de eenheid der Egyptische beschaving. Hiermede stelde hij echter eigenlijk een eisch, nl. dezen, dat geen verklaring voor de beteekenis van een amulet of godsdienstig gebruiksvoorwerp eenigszins kan bevredigen, indien niet in meerdere of mindere mate bovengenoemde woorden daarop van toepassing zijn. Jelgersma heeft gepoogd in zijn artikel aan deze voorwaarde te voldoen.

Plaat XXXI geeft 2 reproducties naar afbeeldingen bij Fabre van *Scarabaeus* in verschillende standen met mestballen.

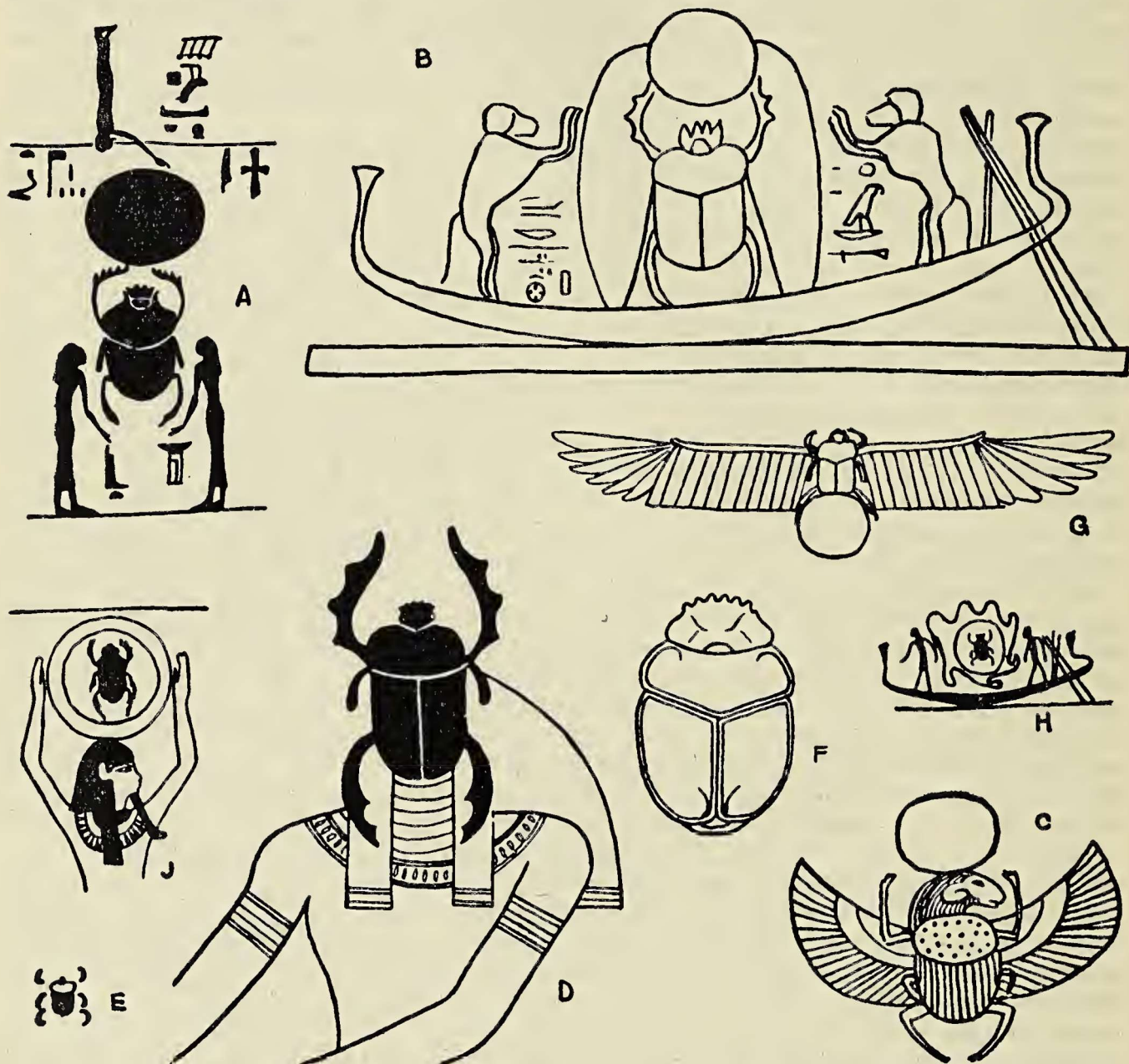
Nadat het voorgaande reeds was geschreven heb ik persoonlijk eenige Egyptologische literatuur doorgekeken om eenige voorbeelden bij elkaar te zoeken, welke Jelgersma's uiteenzetting zouden kunnen illustreeren, daar het voor de entomologen interessant is te zien, hoe fraai eenige duizenden jaren geleden de *Scarabaeus* reeds werd

afgebeeld. Hierbij kwam ik echter tot eenige ontdekkingen, die tot op zekere hoogte in tegenspraak zijn met Jelgersma's artikel, en anderdeels dit weer ondersteunen. Ik zal mij bepalen tot enkele korte aantekeningen bij de illustraties.

A. is een detail uit „de schepping”, zooals deze staat afgebeeld in blauw op een witten, albasten sarcophaag (zie ook De Buck 1939, fig. 2).

B. stelt voor de ochtendzon in de zonneboot, aanbeden door twee bavianen (detail van beeldhouwwerk op een stèle. Beschrijving Egypt. Verz. Rijksmus. Oudh. Leiden, deel 6, 1913, pl. 25). De zon is hier met neergeslagen vleugels voorgesteld.

C. stelt voor Ammon-Ra, de zonnegod, tegelijk ochtendzon: kever, en avondzon: ram; zonnescijf er vóór, het geheel gevleugeld (Champollion le Jeune, 1825, Pantheon Egyptian, pl. 2 (5)).

D. detail van Khepera, den zonnegod. Het hoofd is door den kever vervangen (Wallis Budge, 1904, The Gods of the Egyptians, vol. 1).

E. is, verkleind, de *Scarabaeus*, zooals deze in het doodenboek als schriftteken wordt gebruikt voor „worden”, „geschapen worden”.

F. geteekend naar een foto van een zg. „hartscarabee” (Knight, 1915. The Gods, Amulets and Scarabs of the Ancient Egyptians, pl. 2, fig. 8). De hartscarabee vertoont geen zonnescijf.

G. gevleugelde zon. Het voortduwen van de zonnescijf lijkt hier biologisch juist voorgesteld. Dit is echter een detail van een afbeelding, waar twee gocheden de schijf optillen naar den hemel. De richting van de beweging is dus foutief.

De figuurtjes H (doodenboek) en J (Bull. Inst. Français Arch. Orient., vol. 3, p. 140, fig. 1) stellen den *Scarabaeus* voor binnen één cirkel, dus in de zonnescijf of „op den mestbal”. Dit laatste zou de beschouwing van Jelgersma aantasten. Prof. De Buck, met wien ik deze gevallen besprak, is van meening, dat aan deze voorstelling geen bepaalde waarde moet worden gehecht omdat de zon bij de Egyptenaren op zoo veel verschillende manieren wordt uitgebeeld, o.a. als een schijf, waarin een ramskop of ook zelfs wel een heele, zittende godheid. Als illustratie, dat de wijze

van voorstellen niet aan een bepaalde periode in de geschiedenis is gebonden, wat men misschien zou kunnen vermoeden, mag ik wijzen op een voorstelling van de „12 uren van den nacht” (Mém. Inst. Français Arch. Orient., vol. 60, 1932, pl. 23 links, pl. 24 rechts), waar we alle drie vormen vinden afgebeeld, nl. de kever vóór, in en achter den cirkel. Niettemin blijft het een interessant geval en misschien zal later blijken, dat de verschillende uitbeelding toch nog een verschillende beteekenis heeft.

Wat verder de biologische gegevens betreft over *S. sacer* L. kwam ik bij Wallace Budge (1925, *The Mummy*, pp. 273—276) een stuk tegen, aan Fabre ontleend en waarin dezelfde gegevens zijn verwerkt, ongeveer als bij Jelgersma, met commentaren, welke m.i. juist zijn.

Bij Knight vond ik de suggestie uitgesproken, dat het Engelsche woord chafer (= Ned.: kever) in verband zou kunnen staan met Kheperer, Kheper, Chepre, Chepar en Cheper, verschillende spellingen van hetzelfde begrip.

Ik kan hieraan nog eenige bijzonderheden over de door de Egyptenaren afgebeelde kevers toevoegen. Uit een zorgvuldige vergelijking, speciaal van de gebeeldhouwde scarabeeën, die als hartscarabee of aan sieraden werden gebruikt, is gebleken, dat méér dan één soort als voorbeeld hebben gediend. Bodenheimer (1928, *Materialien zur Geschichte der Entomologie bis Linné*, vol. 1, pp. 31—34, figs. 12, 17, 18, pl. III) geeft op pl. III eenige vergelijkende afbeeldingen van den kever in den gestyleerden vorm. Deze laatste bevatten details, welke twijfel omtrent de identiteit van de eerste uitsluiten. Hij beeldt af: *Scarabaeus*, *Catharsius*, *Copris*, *Gymnopleurus* en *Hypselogenia*. Fig. 12 geeft Chepar, door een doode aangebeden (uit het doodenboek); fig. 17 geeft een afbeelding uit O. Keller weer van Cheper met *Scarabaeus* als hoofd van de godheid (vgl. fig. 1 D). Op p. 32 beweert Bodenheimer o.a. dat de naam van den kever, Cheper, toevallig dezelfde medeklinkers heeft als het woord voor „ontstaan” (het Egyptische schrift is een fonetisch schrift) en dat men daarna naar een parallel is gaan zoeken. Verder wijst hij er op, dat echter in de Egyptische literatuur tusschen den Zonnegod als schepper van de wereld, die als mannelijk individu uit zijn zaad het eerste menschenpaar ter wereld bracht, en den mestkever, die zich zou voortplanten door zelfbevruchting, nooit op dit punt een parallel wordt getrokken. Hij voegt hieraan toe „Wir müssen uns begnügen, festzustellen, dass zwar nicht in der Urzeit, aber doch schon seit dem dritten Jahrtausend, der Skarabäus als ein Sinnbild des Sonnengottes gegolten hat, das man in edlem und unedlem Material nachbildete und als Amulett trug. Alles, was man weiter darüber sagt, ist Spekulation.” Na deze nogal autoritaire uitlating geeft hij verder nog eenige vertalingen van laat-Egyptische en Grieksche schrijvers over het vermoede verband tusschen den zonnegod en den mestkever. Plutarchus schreef: „Men vereerde den kever, omdat men in hem duistere voorstellingen van de macht der goden meende te zien; bij het geslacht der kevers zijn er nl. geen wijfjes, slechts mannetjes, die het zaad in een uit mest gevormden bal leggen: dezen rollen zij dan, achteruit stootend, voort, juist zooals de zon schijnbaar den hemel in tegengestelde richting stuwt, terwijl zij zelf van den ondergang naar den opgang voorttrekt.”

Bodenheimer wijst ook op het werk van Fabre en meent naar aanleiding daarvan te moeten concludeeren, dat de Egyptenaren den levenscyclus van den *Scarabaeus* niet juist hebben gekend, daar het uiterst moeilijk is, alle details te weten te komen. Het feit, dat de paring slechts uiterst zelden wordt waargenomen, zou de Egyptische voorstelling kunnen verklaren, dat er slechts ♂♂ bestonden.

Ik heb hier voornamelijk de modernere literatuur behandeld, welke het artikel van Jelgersma mogelijk kan aanvullen. De oudere entomologische literatuur over de door de Egyptenaren afgebeelde insecten geeft geen gezichtspunten, die hier eenig licht kunnen doen schijnen. Ik doel hier speciaal op het artikel van Latreille (*Des Insectes peints ou sculptés sur les Monumens antiques de l'Égypte*. 1819, *Mém. Mus. Hist. Nat.*, vol. 5, pp. 249—270, pl. 18). Toendertijd was nog vrijwel niets bekend omtrent de beteekenis van de hiërogllyphen. Latreille ziet in de vele afbeeldingen van den *Scarabaeus* een bewijs van groote heiligheid. Het kan niet ontkend worden, dat hij tot op zekere hoogte gelijk heeft, maar nu we weten, dat de kever als schriftteken wordt gebruikt voor het begrip „worden”, is ons het vele voorkomen in de teksten duidelijk. Deze kwesties beginnen echter buiten het oorspronkelijk probleem te vallen.

Wie zich verder voor deze en aanverwante dingen interesseert, moge ik voor verdere bronnen naar de genoemde literatuur verwijzen.

Leiderdorp, Acacialaan 18, Juli 1944.

1) In den tekst staat plaat XXX. De plaat is echter genummerd XXXI.

2) Cursiveeringen van referent.